

UNIVERZITA KARLOVA
Katolická teologická fakulta
Ústav dějin křesťanského umění

Petr Sládeček

Novorenesanční kostely
v Čechách a na Moravě

The Neorenaissance
Church architecture
in Bohemia and Moravia

Autoreferát disertační práce

vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Kuthan, DrSc., Dr. h. c.

2015

Úvod

Práce se zabývá kostely, které byly budovány převážně v poslední čtvrtině 19. století. Jejich styl je většinou v literatuře charakterizován jako neo/novo/pseudorenesanční. Rovněž jsou označovány jako stavby novo/klasicistní, historizující, novobarokní nebo eklektické. V dobových popisech bývá jejich styl charakterizován jako „renaissance“, sloh „řecký“ či románský (často psáno „Románský“). Shrňme-li veškeré výše uvedené stylové charakteristiky, dospějeme k závěru, že se jedná o stavby, jejichž sloh je více či méně založen na recepci antiky. Nejlogičtější je označit styl těchto staveb jako „renesancizující“, což činí například Martin Horáček.

V sakrální architektuře 19. století převládaly „středověké“ styly. Novorenesance se jako „kostelní“ sloh těšila menší oblibě. Její užití bylo vzácné. Novorenesanční kostely nacházíme v českých zemích spíše ve venkovském prostředí. V době svého vzniku nebudily pozornost a současná přehledová literatura se jim věnuje jen okrajově (proto je pravděpodobné, že některé tyto stavby unikly autorově pozornosti). Jejich společným rysem je, že se svým utvářením v mnohém blíží starším barokním a klasicistním stavbám. K nejkvalitnějším ukázkám patří kostel sv. Vojtěcha na Březových Horách, který společně navrhli Bedřich Münzberger a Antonín Baum.

Z dobové produkce se výrazněji vyčleňují dvě stavby, které primárně čerpají z raně křesťanských a raně renesančních vzorů. Kostel sv. Václava na Smíchově byl zbudován podle návrhu předního architekta Antonína Barvitia. Pozornosti a kladného hodnocení se mu dostalo i v přehledové literatuře. Méně příznivě je hodnocena katedrála Božského Spasitele v Moravské Ostravě, kterou navrhl arcibiskupský stavitel Gustav Meretta.

S katolickým prostředím kontrastuje situace v oblasti českojazyčných evangelických sborů (převážně helvetského vyznání), kde se novorenesanční styl stal v poslední čtvrtině 19. století takřka normou. Byly však využívány i formy novorománské. Po roce 1900 se stále výrazněji prosazoval „sloh moderní“ (secese).

V prostředí českých sborů měli iniciátoři jednotlivých stavebních podniků vzájemné osobní vazby. Běžným jevem bylo půjčování předlohových knih i projektů. Lze konstatovat, že právě v 80. letech 19. století se v prostředí českých reformovaných sborů helvetského vyznání ustálil prototyp evangelického kostela. Jednalo se o stavby v novorenesančním stylu na obdélném půdoryse (zpravidla bez apsidy). V interiéru byly (nebo původně měly být) opatřeny emporami, k jejichž vynášení bylo užito železných či litinových sloupů. Budovali je osvědčení „evanjeličtí“ architekti a stavitelé. V Čechách měla největší význam činnost firma Blecha z pražského Karlína. Na Moravě působil stavitel Jan Šír z Nového Města. Trojici kostelů navrhl brněnský architekt Gottlob Alber. Na počátku 20. století pak několika moravským sborům poskytl své služby vídeňský Čech Josef Zlatohlávek.

Alternativou, ke které se uchýlovaly některé menší sbory, byla stavba bezvěžové modlitebny. Tyto kostelíky v mnohém čerpaly z odkazu starších klasicistních staveb. Nejlepší ukázkou je kostel v Kutné Hoře, který byl budován podle návrhu architekta Františka Buldry.

Z tehdejší produkce se vyčleňuje trojice staveb na centrálním půdoryse. Kostel v Libici nad Cidlinou zbudoval podle vlastního projektu tamní rodák Čeněk Kříčka. Chrám v Novém Městě na Moravě byl budován podle projektu vídeňského architekta Hanse Glasera. Pozdní, ale významnou realizací je kostel v Přelouči, jehož architekt Rudolf Kříženecký se inspiroval americkými „auditorium plan churches“.

CÍLE BĀDÁNÍ

Cílem bādání bylo především shromáždit a utřídít informace. Snahou bylo na jejich základě stanovit určité vývojové zákonitosti. Ambicí bylo především přispět k poznání prostředí, v němž se pohybovali objednavatelé a stavebníci. Autor se na základě studia dobových textů a archivních materiálů pokusil přiblížit jejich „duševní obzory“ a motivaci, která je vedla k budování dotyčných objektů.

SOUČASNÝ STAV POZNÁNÍ

Architektura 19. století je, nebo do nedávné doby byla, málo atraktivním a vyhledávaným badatelským tématem. Je pravdou, že první články a odborné publikace byly napsány již v první čtvrtině 20. století. Problematicke se už tehdy věnovali přeni uměnovědci (například Zdeněk Wirth). Jejich zájem se ale soustředil na nejdůležitější realizace, jako bylo pražské Národní divadlo. Příběh jeho architekta Josefa Zítka a umělců, kteří jej okrášlili, se stal součástí národního mýtu. Převážná část publikací věnovaných architektuře 19. století byla spíše přehledového charakteru. Tento trend pokračoval i v pozdějším období.

Oživení zájmu o architekturu 19. století a snahu o uplatnění nových přístupů je možné zaznamenat teprve ke konci 20. století. Prací zásadnějšího významu vzniklo ale jen několik. Jejich autory jsou Martin Horáček, Rostislav Švácha, Jindřich Vybíral, Taťána Petrasová a Pavel Zatloukal. Sakrální architektuře se dotyčné publikace věnují jen v rámci širších tematických celků, poskytují ale inspiraci a návod k uchopení tématu. Využitelnost soupisové literatury je limitovaná, neboť architektura 19. století není jejím hlavním předmětem zájmu. O to cennější je encyklopedie Pavla Vlčka, kde lze dohledat informace i o méně známých architektech 19. století a jejich realizacích. Pro tuto práci má rovněž z hlediska příbuznosti tématu význam kniha Aleše Filipa *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku. Sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*.

V případě kostelů evangelických, jimž je práce z větší části věnována, je stav poznání lepší. V evangelickém prostředí existuje kontinuální tradice vydání jubilejních sborníků, památníků a almanachů. Využitelnost těchto publikací limituje pouze skutečnost, že hlavním zájmem jejich autorů nebyla samotná architektura kostelů. Od počátku 20. století se evangelické architektuře věnoval Emil Edgar-Kratochvíl. Stavební produkci 19. století nepřiznával žádnou hodnotu a aspoň zpočátku pokládal za jediný vzor hodný následování modernistický kostel v Přerově od architekta Kuhlmana. Edgarovy aktivity budily ve své době značné kontroverze. Je překvapivé, že novodobá literatura tento fakt reflektuje jen do určité míry. K jeho textům je mnohdy přístupováno s malou dávkou obezřetnosti a jeho názory jsou nekriticky přebírány.

Zájem odborníků se až dosud soustředil na „hodnotnější“ modernistické chrámové stavby nebo na architekturu tolerančního období. Publikací, která tento selektivní přístup neuplatňuje, je nedávno vydaná *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska* Zdeňka R. Nešpora a Blanky Altové. Vedle této knihy, která je do určité míry přehledového a kompilačního charakteru, mají pro poznání evangelické architektury 19. století zásadní význam články Marty Procházkové.

Zahraničí má oproti českým zemím v poznání architektury tohoto období velký náskok. Vhledem ke specifčnosti tématu je však využitelnost zahraničních publikací limitovaná. Mohou posloužit pouze jako inspirace pro metodické uchopení tématu. Zahraniční publikace jsou rovněž určitou oporou pro uchopení dobového vnímání jednotlivých stavebních stylů. Je však nutno zdůraznit, že ne všechna zjištění zahraničních autorů lze zobecnit a aplikovat i v českém prostředí. Výjimkou je protestantské prostředí, kde je doložené použití anglických a amerických předlohových knih.

METODIKA BĀDÁNĪ

Vzhledem k výše nastíněnému, vcelku limitovanému stavu poznání bylo nutné věnovat pozornost především dosud nepublikovaným archivním pramenům. Práce s dokumenty, které dosavadní literatura nerefletovala, nese rizika jejich mylné interpretace. Dostupnost těchto archiválií bývá omezená a překážkou při nalezení vyváženého přístupu ke zkoumané látce je i rozdílný stav jejich dochování.

K budování některých chrámů se dochovalo značné (v některých případech i enormní) množství archivních materiálů nejrůznější povahy (pamětní knihy, kroniky, úřední korespondence, protokoly zasedání obecních výborů, kostelních konkurenčních výborů, případně staršovstva, stavební deníky, smlouvy, rozpočty, povolení). Některé stavby tak lze sledovat doslova den po dni. V záznamech je dohledatelná takřka každá, sebebezvýznamnější položka – s mírnou nadsázkou každý hřebík. Proto musel být uplatňován selektivní přístup. Zájem se soustředil především na vlastní architekturu staveb. Prioritou bylo rozkrýt motivaci stavebníků pro příklon k určitému stavebnímu typu a slohu. Otázky spojené se zvony, varhany a vnitřním vybavením musely být ponechány stranou zájmu.

Ne vždy ale může badatel zasednout k tak bohatě prostřenému stolu. Často je dohledatelné minimum archivních materiálů (což ale nevylučuje jejich samotnou existenci). Ty bývají někdy ze své podstaty špatně využitelné (torzovitě dochované a špatně čitelné). Případně se jedná jen o zlomkovité záznamy ryze úřední povahy, které pro poznání vlastní architektury staveb takřka nemají význam. Problém se týká především někdejších německých jazykových oblastí. Příčiny tohoto stavu ale často sahají už před období „divokých“ čtyřicátých let 20. století.

Rozsáhlé fondy zanechaly ústřední instituce, zejména pražské místodržitelství a jednotlivá okresní hejtmanství, do jejichž kompetence spadalo posuzování nově budovaných staveb. Od využití těchto rozsáhlých, málo zpracovaných a zmapovaných fondů bylo vesměs upuštěno. Byla využita především registratura moravského superintendenta Císaře a jiné materiály, které jsou deponovány v pražském Ústředním archivu Českobratrské církve evangelické.

Tam, kde se nepodařilo dohledat archivní materiály, byly jediným zdrojem dobové tiskoviny. Tyto můžeme rozdělit do několika kategorií. V prvé řadě se jedná o denní tisk (ať již místní nebo s celozemskou působností). V tisku lze v některých případech dohledat vypsaná ofertní (nabídková) řízení, případně popisy nově dokončených staveb. Popisy jsou zajímavé především z hlediska tehdejšího vnímání „stylu“ a „slohu“ jednotlivých staveb. Z tehdejších odborných časopisů byly využity především ty, které mají vztah k českému prostředí. Šlo o domácí produkci a výpravnější vídeňské časopisy *Der Architekt* a *Allgemeine Bauzeitung*.

Využity byly i časopisy církevní. Pro katolické prostředí to byl zejména badatelsky poměrně často vytěžovaný časopis *Method*. Velké množství časopisů vznikalo v 19. století v evangelickém prostředí. Opět s nadsázkou lze říci, že snad každý ambicióznější evangelický farář nějakou dobu vydával či redigoval vlastní časopis (nebo do některého přispíval). Základní orientaci v tehdejší rozsáhlé časopisecké produkci a odkazy na některé články (zpravidla publikované u příležitosti dokončení jednotlivých kostelů) poskytne již vzpomínaná encyklopedie evangelických kostelů. Dominantní tématem na stránkách evangelických tiskovin byly ale otázky náboženské a politické. Pojednání věnovaná výhradně architektuře byla vzácností. Jejich zdrojem je především almanach evangelického kalendáře Orloj, který každoročně přinášel vyobrazení a výčet nově dokončených církevních budov.

STRUKTURA A OBSAH PRÁCE

<u>Poděkování</u>	4
<u>Úvod</u>	5
1 <u>Vymezení problematiky</u>	5
2 <u>Dosavadní stav poznání</u>	6
3 <u>Zdroje a metodika</u>	7
<u>Novorenesance a sakrální architektura</u>	10
1 <u>Gotika či klasika?</u>	10
2 <u>Novorenesance v sakrální architektuře v českých zemích</u>	15
3 <u>Kostel sv. Václava na Smíchově</u>	19
4 <u>Kostel sv. Vojtěcha na Březových Horách</u>	27
5 <u>Katedrála Božského Spasitele v Moravské Ostravě</u>	31
6 <u>Česká novorenesance a kostel Nanebevzetí Panny Marie v Klecanech</u>	33
7 <u>Skupina renesancizujících kostelů na Olomoucku</u>	35
8 <u>Od baroka k modernismu. Tendence kolem roku 1900</u>	39
9 <u>Novorenesance v kontextu české sakrální architektury</u>	43
10 <u>Renesance – sloh českého protestantismu?</u>	46
<u>Evangelická architektura v Čechách a na Moravě do počátku 80. let 19. století</u>	50
1 <u>Toleranční a předemancipační období</u>	50
2 <u>První stavby období emancipace</u>	52
3 <u>Činnost architekta Schmoranze</u>	56
<u>Období 1881 – 1890</u>	62
1 <u>Kostel v Kloboukách u Brna</u>	62
2 <u>Počátky činnosti firmy Blecha</u>	68
3 <u>Kostel v Krabčicích</u>	72
4 <u>Modlitebna v Kutné Hoře</u>	77
5 <u>Článek Adolfa Novotného: „O stavbě evangelických kostelů“</u>	83
<u>Období 1890 – 1900</u>	86
1 <u>Stavba věže v Humpolci</u>	86
2 <u>Klasicizující bezvěžové modlitebny</u>	91
3 <u>Činnost Gottloba Albera</u>	97
4 <u>Činnost architekta Čeňka Kříčky</u>	109
5 <u>Kostel v Mělníku</u>	120
6 <u>Kostel v Rovečném</u>	123
7 <u>Kostel v Novém Městě na Moravě</u>	130
<u>Období 1900 – 1910</u>	135
1 <u>XV. seniorátní shromáždění reformovaného obvodu pražského v Mělníce</u>	135
2 <u>Stavba kostela v Přelouči</u>	138
3 <u>Kostel v Liptále</u>	144
4 <u>Modlitebna a sborový dům na Královských Vinohradech</u>	148
5 <u>Kostel v Přerově a nástup modernismu</u>	150
6 <u>Modernistické kostely českých sborů</u>	155
7 <u>Kostel v Třebíči</u>	158
<u>Závěr</u>	167
<u>Medailony osobností</u>	171
<u>Prameny a literatura</u>	199
1 <u>Články a odborné publikace</u>	199
2 <u>Noviny a tiskoviny</u>	213
3 <u>Archivní fondy v rámci archivní sítě ČR</u>	216
4 <u>Sborové archivy</u>	220
5 <u>Online Zdroje</u>	222
6 <u>Seznam zkratk</u>	223
7 <u>Seznam vyobrazení</u>	225
<u>Obrazová příloha</u>	

TEORETICKÝ A PRAKTICKÝ PŘÍNOS:

Na základě studia archivních materiálů se autor pokusil vytvořit co nejvěrnější obraz tehdejší doby a světa, ve kterém se pohybovali stavebníci i objednavatelé. „Mozaika“, která vznikla poskládáním těchto „střípků“ materiálů nejrůznější povahy, ještě zdaleka není úplná. Lze v ní však aspoň zahlédnout odlesk tehdejší každodenní reality a rutiny. Významná část práce se zabývá protestantskými kostely. S ohledem na tuto skutečnost byla příslušná část připravena k samostatnému knižnímu vydání. Pozornost byla věnována i osobnostem evangelické reformované církve helvetského vyznání, jako byl superintendent Ferdinand Císař. Císařovi byla již věnována určitá pozornost, ale jeho „budovatelské“ aktivity zůstávají stranou zájmu.

SEZNAM PUBLIKACÍ DOKTORANDA:

Čeněk Kříčka. Gründer a lidumil.

Dějiny a současnost 36, 2014/10, s. 42-44.

Evangelický kostel v Přelouči v kontextu soudobé architektury českých sborů helvetského vyznání. *Zprávy památkové péče* 74, 2014/2, s. 91-97.

Kostel sv. Václava na Smíchově (příspěvek ve sborníku). Magdalena Nová, Marie Opatrná (eds.), *Cultural Transfer. Umělecká výměna mezi Itálií a střední Evropou*, Mezinárodní konference studentů doktorských programů. Katolická teologická fakulta UK v Praze, Praha 2014, s. 219-224.

115 let od narození fyzika, polárníka a spisovatele Františka Běhounka.

Vesmír 92, 2013/12, s. 700-702.

Katastrofa vzducholodi "Italia" na stránkách českého tisku.

Historický obzor 24, 2013/1-2, s. 18-23.

Učenec a Generál. František Běhounek a Umberto Nobile ještě po 20 letech.

Dějiny a současnost 34, 2012/5, s. 20-23.

Aktivní účast na konferencích:

Dějiny v umění – umění v Dějinách. Konference studentů doktorských studijních programů, Katolická teologická fakulta UK v Praze, 6. září 2013. Příspěvek: *Zkáza vzducholodi Italia a její obraz v literatuře, filmu a poezii.*

ArtHist 2013. Mezinárodní konference doktorandů dějin umění, Univerzita Palackého v Olomouci, 15. – 16. května 2013. Příspěvek: *Mezi secesí a historismem (k architektuře českých a moravských evangelických chrámů po roce 1900).*

Sakrální a profánní prostor v dějinách křesťanské kultury a umění, Konference studentů doktorských studijních programů, Katolická teologická fakulta UK v Praze, 20. dubna 2012. Příspěvek: *Novorenesanční sakrální architektura v Čechách*

Publikace přijaté do tisku:

Mezi barokem a českou novorenesancí. Přestavba kostela Nanebevzetí Panny Marie v Klecanech. *Studie a Zprávy. Historický sborník pražského okolí* 4, 2014. Prošlo recenzním řízením. Vyjde koncem roku 2015.

Kostel sv. Vojtěcha na Březových Horách. *Podbrdsko* 12. Přijato do tisku. Vyjde koncem roku 2015.

SEZNAM NEJDŮLEŽITĚJŠÍCH PUBLIKACÍ K TÉMATU:

Sixtus Bolom-Kotari: Kostel a obraz? Protestantské přístupy k architektuře a umění. In: [kolektiv]: *Za Kralickou do Kralic. Aneb 400. výročí Bible kralické*. Praha 2013. 183– 188.

Emil Edgar: *Protestantismus a architektura*. Kutná Hora. 1912

Aleš Filip: *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku. Sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*. Brno 2004

Horáček Martin: *Přesná renesance v české architektuře. 19. století. Dobová diskuse o slohu*. Olomouc 2012

Mojmír Horyna: Architektura přísného a pozdního historismu: Čechy 1860–1890. In: Taťána Petrasová / Helena Lorenzová (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění: 1780–1890 III/2*. Praha 2001, 133–202

Zdeněk R. Nešpor / Blanka Altová: Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska. Praha 2019

Marta Procházková: Přístavby věží u tolerančních modliteben. In: Zdeněk R. Nešpor / Kristýna Kaiserová (eds.): *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století 1780-1918*. Ústí nad Labem 2010, 333–354.

Pavel Vlček (ed.): *Encyklopedie architektů, stavitelů zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004

Jindřich Vybíral: *Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejí o devatenáctém století*. Praha 2002

Pavel Zatloukal: *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc 2002.

Marek Zgórnjak: *Wokół neorenesansu w architekturze XIX wieku. Podstawy teoretyczne i realizacje*. Kraków 1987.

ANOTACE:

Cílem této práce je shromáždit informace o novorenesančních kostelech a pokusit se o jejich interpretaci v kontextu architektury 19. století. Novorenesanční styl byl ve druhé polovině 19. století ve střední Evropě značně rozšířen. Jeho velká četnost užití pro profánní stavby kontrastuje se situací v oblasti sakrální architektury. Kostely byly budovány převážně v novogotickém stylu. V menší míře byl užíván i novorománský styl. Za příčinu tohoto stavu jsou pokládány zdrženlivé postoje duchovenstva a některých architektů vůči renesančnímu stylu. V rodící se památkové péči vedl kult gotiky ke gotickému purismu, jemuž padly za oběť mnohé mladší části historických budov. Proto je, ve srovnání s novogotickými stavbami, množství novorenesančních kostelů výrazně menší. Novorenesanční styl se však od 80. let těšil velké oblibě v prostředí českých protestantských sborů, neboť byl pokládán za méně nákladný než styl novogotický. Novorenesanční sakrální architektura nebyla dosud systematictěji zkoumána. Výzkum se proto zaměřil především na nezpracované a nepublikované archivní materiály, které jsou roztroušeny v archivech mnoha institucí.

klíčová slova: Sakrální architektura – neorenesance – 19. století – protestantismus – historismus

ABSTRACT:

The aim of this thesis is to systematically analyze the Neorenaissance churches and interpret them within the context of the nineteenth century architecture. During the second half of the nineteenth century in the central Europe the Neorenaissance style had become ubiquitous. However, its extensive use for secular buildings contrasts with the situation in the field of sacral architecture. New churches were designed mainly in the Neogothic style; the Neoromanesque style was also acceptable, though less frequent. Widespread reluctance towards the Renaissance, mainly among the clergy, but also among some architects, is considered to be the main reason. In monument preservation the cult of Gothic resulted in the Neogothic purism, to which usually fell victim any “ungothic” part of a historical building. Therefore, the number of Neorenaissance churches, compared to that of Neogothic, is significantly smaller. The Neo-Renaissance style, however enjoyed great popularity among Czech evangelical churches since the 1880's, mainly because it was considered to be less costly than the Gothic style. The Neorenaissance churches have not yet been systemically researched. Therefore, the research concentrates particularly on the archive materials that have not been published and are scattered around in many institutions.

Key words: Church architecture – Neorenaissance – 19th century – protestantism – historism